

STO STUDENTSKÝCH REVOLUCÍ

STUDENTI V OBDOBÍ PÁDU KOMUNISMU
ŽIVOTOPISNÁ VYPRÁVĚNÍ

Miroslav Vaněk a kol.

KAROLINUM

Sto studentských revolucí

Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění

Miroslav Vaněk a kol.

Recenzovali: prom. hist. Emanuel Mandler (první vydání)

PhDr. Jana Svobodová (první vydání)

PhDr. Pavel Urbášek (druhé vydání)

Tato kniha vznikla ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a na základě projektu Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě. Životopisná interview po dvaceti letech s číslem GA ČR 410/17-14167S.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

Redakce Vendula Kadlečková

Rejstříky Pavel Mücke

Obálka, grafická úprava a sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání druhé, rozšířené

© Univerzita Karlova, 2019

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2019

© Miroslav Vaněk et al., 2019

ISBN 978-80-246-4450-9 (Karolinum)

ISBN 978-80-7285-230-7 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

ISBN 978-80-246-4454-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

USD

Ústav pro soudobé dějiny
AV ČR, v. v. i., 2019

www.usd.cas.cz

Věnováno památce Milana Otáhalo

Obsah

Předmluva k druhému, rozšířenému vydání (*Miroslav Vaněk*) – – – 9

I. Historický úvod (*Miroslav Vaněk*) – – – 13

II. O dějinách a paměti vysokoškolských studentů a studentek (*Pavel Mücke*) – – – 33

III. Metodický úvod (*Miroslav Vaněk*) – – – 73

IV. Život v období tzv. normalizace: interpretace rozhovorů
(*Miroslav Vaněk a Milan Otáhal*) – – – 87

V. Závěr (*Miroslav Vaněk*) – – – 215

Doslov k druhému vydání (*Miroslav Vaněk*) – – – 219

Summary – – – 224

Seznam pramenů a literatury – – – 226

Příloha 1. Rozhovory – – – 235

(*tazatelé: Miroslav Vaněk, Milan Otáhal, Pavel Urbásek, Jiří Voráč, Pavel Kladiwa, Jiří Petráš, Magdalena Jandová*)

Martin Bartůněk; Marek Benda; Jan Bubeník; Jiří Ceral; Tomáš Ctibor; Pavel Dobrovský; Michal Dočekal; Jan Doskočil; Tomáš Drábek; Jan Dus; Pavel Fátor; Dalibor Fenc; Lenka Frolíková; Marcel Hájek; Pavel Holát; David Hrbek; Igor Chaun; David Jakl; Vlastimil Ježek; Jindřich Juříček; Martin Klíma; Darja Kocábová (Roz. Golková); Pavel Kocman; Štěpán Kohout; Martin Konečný; Miloš Korhoň; Radek Kotlaba; Věra Krincvajová; Oldřich Kvasnička; Pavel Lagner; Ivan Langer; Josef Línek; Petr Lukáš; Ivo Luňák; Petra Marková; Jan Malura; Martin Mejstřík; Leoš Motl; Monika Němcová; Leoš Nikrmajer; Robert Novák; Monika Pajerová; Šimon Pánek; Pavla Papazianová (roz. Knoblochová); Marek Pivovar; Milan Podobský; Michal Přibáň; Štěpán Rusín; Michal Semín; Jiří Slabý; Jan Sládek; Jiří Sláma; Jiří Slepíčka; Jaroslav Straka; Jolana Šopová (roz. Malaníková); Tomáš Šponar; Martin Štainer; Martin Tér; Petr Veselý; Antonín Vidlák; Zdeněk Volf; Jiří Voráč; Tomáš Zábranský; Pavel Zeman; Pavel Žáček

Redakční poznámka (*Ondřej Pittauer a Jana Svobodová*) – – – 237

Příloha 2. Studentské časopisy – – – 805

Seznam fotografií a obrazových příloh – – – 820

Rejstřík jmenný – – – 822

Rejstřík geografický – – – 834

Předmluva

k druhému, rozšířenému vydání

Od prvního vydání knihy, která postupně zmizela z knihkupeckých pultů, uplynula dvě desetiletí, v jejichž průběhu se výrazně posunul historický výzkum problematiky soudobých dějin vysokých škol a sociálně laděných dějin studentů a studentstva. Značný pokrok zaznamenalo i tuzemské bádání nad jednotlivými událostmi a obdobími, kdy studenti a studentky „vstupovali do dějin“ (celostátních a celonárodních a místy i obecných).¹ Výběr vysokoškolských studentů aktivních v době sametové revoluce pro první orálněhistorický výzkum lze v mnoha směrech dnes pokládat za šťastné rozhodnutí. Studenti vysokých škol se hráli 17. listopadu 1989 a ve dnech a týdnech po tomto datu bezprostředně následujících svébytnou a nezpochybnitelnou úlohu. Navíc se jednalo o relativně homogenní skupinu, která stála na vítězné straně barikády a byla ochotna o svých životních zkušenostech hovořit. I přesto jsme na počátku výzkumu stáli před řadou komplikovaných otázek a vzájemně se křížících problémů: jak nejpřesněji, nejdříve a konkrétně zachytit to, jak si vysokoškolští studenti v průběhu listopadových událostí počínali, co je k jejich počínání vedlo, jací byli, jak sami listopadové události prožívali a jak reflektují ono období osm, devět let po listopadových dnech památného roku 1989, včetně své vlastní, individuální či „studentské“ – skupinové role. Naším záměrem přitom nebylo zformovat sociologickou analýzu společenské skupiny studentů ani konstruovat psychologické portréty studentských protagonistů či „pěšáků revoluce“. Šlo nám především o poznání historického procesu reflektovaného v „mikrohistoriích“ individuálních osudů a v každodenním životě.

Po dvaceti letech jsme se mj. z podnětu představitelů vedení nakladatelství Karolinum rozhodli rozšířit a vydat znovu, nejen proto, že se jedná o svébytný historický pramen, ale i jako příklad toho, jak se za dvacet let změnila orální historie. Právě publikace *Sto studentských revolucí* se stala milníkem na cestě české orální historie a jejího etablování v rámci tuzemského výzkumu soudobých dějin. Vzhledem k posunům náhledů na danou

1 Z klíčových děl k soudobým dějinám vysokého školství a studentstva viz např. Milan Otáhal: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968–1989*, Praha: Dokořán 2003; Jaroslav Pažout: *Mocným navzdory: studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*, Praha: Prostor 2008; Pavel Urbášek: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2008; Pavel Urbášek – Jiří Pulec: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2012; Jakub Jareš – Matěj Spurný – Katka Volná (ed.): *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha: FF UK v Praze – Togga 2012; Josef Petráň – Lydia Petránová: *Filozofové dělají revoluci: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha: Karolinum 2015. K dějinám revoluce roku 1989 viz např. Jiří Suk: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha: Prostor 2003; viz též James Krapfl: *Revolúcia s ľudskou tvárou: politika, kultúra a spoločensvo v Československu po 17. novembri 1989*, Bratislava: Kalligram 2009.

problematiku jsme se rozhodli knihu rozšířit o problematiku dějin a paměti, výzkumného pole, které se stalo tématem velmi populárním a viditelným a rovněž se jedná o téma úzce související s orální historií.

V novém vydání knihy jsme částečně proměnili a obohatili její strukturu. Historický úvod je doprovázen novou studií o dějinách a paměti studentských protagonistů a protagonistek v delší časové perspektivě, v níž je na „příbuzném“ typu pramenů s orálněhistorickými rozhovory, tj. publikovanými vzpomínkovými pracemi (deníky, vzpomínkami a memoáry) poukázáno na podobnosti, ale i odlišnosti tohoto typu pamětních svědectví. Vzpomínková díla jsou zařazena do dobového historického kontextu, rámcově i do kontextu tvorby historiografie a potažmo i procesu utváření a proměn kolektivní paměti většinové společnosti. Pokud jde o historický úvod, rozhodli jsme se jej ponechat v původním znění, a to z toho důvodu, aby bylo čtenářům jasné, z jakých východisek a stavu poznání původní autorský tým v době realizace projektu (1996–1998) vycházel, a hlavně aby jim byly srozumitelné samotné rozhovory s dobovými aktéry a aktérkami.

Podobně jako jiné směry bádání se posunula sama orální historie – a to jak v mezinárodním, tak i tuzemském kontextu; pokud ve své době patřilo první vydání této knihy, resp. její orálněhistorický úvod k alternativě běžných manuálů a příruček k výuce a „instruktáži“ řešených orálněhistorických projektů, dnes již tuto funkci – z našeho pohledu úspěšně – plní specializované publikace či historicko-metodologické přehledy.² I proto jsme se rozhodli již překonanou teoreticko-metodologickou pasáž knihy vypustit a ponechali jsme pouze část věnující se vlastní realizaci výzkumného projektu před dvaceti lety. Současným generacím čtenářek a čtenářů by měla tato část poskytnout spíše historiografický a historický náhled, kterak se výzkumný projekt řešil před dvěma desetiletími, v českém orálněhistorickém „středověku“.

Ze stejného důvodu je v publikaci ponechána kapitola o každodenním životě za tzv. normalizace a jejich jednotlivých aspektů interpretovaných z pohledu nahraných rozhovorů se studenty a studentkami; také tato kapitola je dílem své doby a měla by být spíše čtena z „výukových důvodů“, kterak se tuzemští historikové učili pracovat s prameny ve své době netradičními a velmi výjimečně využívanými a kdy orální historie byla využívána spíše jako zdroj poznání k doplnění chybějících písemných pramenů.

Původní Závěr knihy je doplněn Doslovem reflektujícím dopad knihy bezprostředně po jejím vydání ve veřejném prostoru (zejména prohlášení Děkuje, odejděte!).

Část, již budou mnozí čtenáři a čtenářky chtít nalistovat nejdříve, jsou původní editované rozhovory z konce devadesátých let. Právě s časovým odstupem a v perspektivě časoběrnosti získaly realizované rozhovory na významu. Mnoho narátorů s posunem z věku dvacátníků a třicátníků, kdy se poprvé stali aktivními a primárními (spolu)tvůrci našich rozhovorů, k věku již dnes čerstvých padesátníků vidí některá témata jinak. A právě

2 Viz např. Miroslav Vaněk: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004; Miroslav Vaněk – Pavel Mücke – Hana Pelikánová: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007; Miroslav Vaněk – Pavel Mücke: *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha: Karolinum 2015.

v jedinečné množnosti tento posun zaznamenat a nezaujatě jej posoudit vidíme obrovskou výzvu i zároveň satisfakci, že orální historické projekty rozvíjené tímto směrem představují doposud nepoznané dimenze, velký přínos i netušené výzvy.³

3 Více se čtenáři a čtenářky dozví ve výstupech projektu GA ČR (číslo 410/17-14167S) s názvem Studentská generace roku 1989 v časosběrné perspektivě. Životopisná interview po dvaceti letech, jehož nositelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. (a řešitelem je opět Miroslav Vaněk), zejména pak kniha Miroslav Vaněk (ed.): *Sto studentských evolucí*, Praha: Academia 2019.

Účastníci studentského shromáždění v den 50. výročí 17. listopadu 1939 na Albertově. Transparent, nápis „Studenti všech fakult, spojte se“. Zdroj: ČTK

I Historický úvod

Převážná většina narátorů, jejichž životní příběhy zde uvádíme, interpretujeme a analyzujeme, uvádí datum narození mezi léty 1965–1973. K nejstarším vzpomínkám některých z nich proto patří „pohled z okénka automobilu“ na kolonu projíždějících tanků, na vzrušené rozhovory sousedů o vpádu vojsk nebo okupaci. Další uvádějí, že se narodili v roce, o němž se později dověděli, že představoval významný mezník pro historický vývoj následujícího dvacetiletí v zemi, která byla jejich domovem, jenž se postupně z nejbližšího rodinného okruhu rozšiřoval tak, jak se rozšiřovalo a rozvíjelo jejich vlastní vědomí. Léta bezprostředně následující po invazi vojsk Varšavské smlouvy, počátky procesu označovaného jako normalizace, vznik Charty 77 a pro nejmladší z narátorů i počátky změn, k nimž docházelo v souvislosti s nástupem „perestrojky“, zůstávají zastřena mikrosvětlem dětského vnímání a prožitků, do nichž jen postupně, zpravidla prostřednictvím rodiny, proniká odraz historických událostí a procesů nebo přímo jejich dopad na rodinu a nejbližší okolí vyprávěče.

Proto v tomto úvodu upozorníme na některé události, které již – ať přímo, nebo svým odrazem či následky – pronikly do vědomí narátorů, ovlivnily je, přispívaly k jejich formování a postupně měnily i jejich postoj vůči světu, který je obklopoval: z nevědomých dětí, pasivních příjemců zkušeností a informací se stávali hledači a někteří z nich – alespoň v určitém okruhu nebo míře – činnými aktéry dění, které probíhalo kolem nich.

Fakt, že československá mládež 80. let byla v prvních dnech listopadové revoluce jejím protagonistou a že nastartovala revoluční změny, které nás vzdalují totalitě a přibližují demokratické společnosti, dnes nikdo nezpochybňuje. Proto je v tomto kontextu na místě otázka, kde vzniklo a jak se vyvíjelo „revoluční naladění“ tehdejší mládeže.

Je nesporné, že mládí má blízko k radikálnímu chování, neboť nebývá natolik zatíženo zkušeností a svazováno odpovědností. Každá mladá generace je „otevřená“, citlivě vnímá tenze a rozpory „své“ doby. K tomu, aby se mládež stala kritickou a revoltující, aby využila jisté ontogeneticky a sociálně dané předpoklady k revolučnosti, musí existovat jednak podněty, které vznikají v politických, kulturních, vědeckých a jiných elitách národa, v nichž mladí lidé nejsou zpravidla příliš zastoupeni, jednak společenské podmínky pro to, aby na tyto podněty mohli mladí lidé reagovat jako určitý sociální celek.

Kdybychom se pokusili hledat historické analogie k naladění a počínání generace, dospívající v 80. letech, mohli bychom se vracet například až k událostem revolučního roku 1848 nebo k vystoupení Omladiny v devadesátých letech 19. století.

Soustředíme-li se však na pohled do historie, jejíž pamětníci a svědkové ještě žijí jako prarodiče nebo rodiče narátorů, a tudíž jako jeden z prvků, který ovlivňoval jejich rozhled

i postoje, můžeme konstatovat, že studenti vstoupili do politického dění již na počátku nacistické okupace. Spolu s dalšími občany uspořádali v Praze mohutnou demonstraci 28. října 1939, při níž byl usmrcen student lékařské fakulty Jan Opletal. Jeho pohřeb 15. listopadu 1939 dal nový podnět k demonstracím. Nacisté reagovali uzavřením českých vysokých škol 17. listopadu 1939, popravením 9 studentských funkcionářů a na 1200 vysokoškoláků deportovali do koncentračních táborů. Studenti českých vysokých škol se tak stali jednou z nejvíce postižených vrstev českého obyvatelstva za druhé světové války.

Po osvobození ČSR v roce 1945 se studenti znovu vrátili do přednáškových síní, učeben a laboratoří na svých školách a fakultách a většina z nich se činorodě zapojila do společenského života. Na přelomové události roku 1948 reagovali demokraticky smýšlející studenti mlčenlivým průvodem na Hrad, aby svou tichou demonstrací – posléze rozehnanou policejními jednotkami nových mocnářů – vyjádřili podporu prezidentu Edvardu Benešovi, zatímco jejich kolegové horlivou aktivitou ve fakultních akčních výborech napomáhali novému režimu při vylučování nepohodlných pedagogů i svých spolužáků.

Upevnění totalitního systému v 50. letech mělo za následek omezení většiny školních i mimoškolních aktivit: vysokoškoláci se mohli realizovat nanejvýš rozbořením děl „klasiků“ marxismu-leninismu a ve volném čase na „stavbách mládeže“.

Zvýšenou aktivitou vysokoškoláků bylo provázáno politické „tání“ či „obleva“ druhé poloviny 60. let. Část studentů filozofické fakulty provázela svého profesora Eduarda Goldstückera v roce 1963 na mezinárodní sympozium, uspořádané k uctění památky a hledání nového pohledu na dílo Franze Kafky, vzrušený ohlas mezi vysokoškolskými studenty vzbudila v polovině 60. let československými mocenskými orgány násilně zkrácená návštěva amerického avantgardního básníka Alena Ginsberga.

Studentské majáles v roce 1966 se stalo předmětem pohnuté diskuse v sovětském politbyru a jedním z hlavních důvodů celkového hodnocení tehdejšího Československa jako ideologicky nejslabšího článku zemí Varšavské smlouvy.⁴ Nedlouho po IV. sjezdu československých spisovatelů, na němž došlo k ostrému střetu předních československých literárních tvůrců s představiteli oficiální ideologické fronty, vyšli vysokoškoláci v listopadu 1967 do ulic, aby protestovali proti vypínání elektrického proudu na kolejích. Dali tak jeden z podnětů k rozvoji společenských procesů jara 1968, v němž jednoznačně podpořili vedení KSČ v čele s Alexandrem Dubčekem a jím zahájený obrodný proces. Po okupaci Československa armádami pěti zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968 protestovali proti přítomnosti sovětské armády, omezování státní suverenity a vyslovovali nesouhlas s vývojem v Československu.

Znepokojení veřejnosti zvýšilo násilné potlačení demonstrací 28. října a 6. a 7. listopadu v roce 1968. I když většina vysokoškoláků stále podporovala obrodný proces, kapitulantská politika Dubčekova vedení překročila na podzim 1968 meze, které byli schopni tolerovat. Studentské hnutí se tak rychle měnilo v samostatnou politickou sílu; v zastupitelských sborech na fakultách se začali prosazovat radikálové, kteří 18. listopadu 1968 vyhlásili třídní okupační stávkou, jejímž cílem byla obhajoba celospolečenských požadavků, především Akčního programu z jara 1968, který již jeho autoři nebyli schopni hájit. Navzdory podpoře pedagogického sboru i veřejnosti však studenti nedosáhli svých cílů. Vedení komunistic-

4 Viz Jaromír Navrátil: Listopadová studentská stávka 1968, *Reflex* 9, č. 47 (1998), s. 76–78.

ké strany je nepodpořilo, ačkoli vyšli tehdejší moci velkoryse vstříc už svým konceptem okupační stávky, která vázala veškeré politické aktivity na akademickou půdu. Stávka se nepřenese „do ulic“, protože studenti se důsledně snažili vyloučit střet s ozbrojenou mocí. Listopadová stávka se stala nejvýznamnějším politickým činem vysokoškoláků po roce 1948 a výrazem jejich demokratického sebeuvědomění.⁵ Jakýmsi vrcholem aktivity studentů byl pohřeb Jana Palacha, který se ve snaze vyburcovat veřejnost k obhajobě polednového vývoje 16. ledna 1969 na Václavském náměstí v Praze upálil.

Jeho čin podtrhl stejně zoufalým apelem na změnu politických a společenských poměrů student Jan Zajíc.

Na nástup Gustáva Husáka k moci v dubnu 1969 reagovaly nesouhlasně jen malé skupinky občanů, mezi nimi opět vysokoškoláci, kteří se neúspěšně pokusili zorganizovat na podporu Dubčekovy frakce stávku.

Kapitulantská politika stranického vedení KSČ a skutečnost, že vysokoškoláci svými akcemi nedosáhli úspěchů, vedly k diferenciaci mezi studenty. Z radikálního proudu vznikla ilegální organizace Hnutí revoluční mládeže, kterou ovlivnilo hnutí tzv. Nové levice a jejíž jádro tvořili studenti filozofické fakulty UK v Praze. Ti odmítali nejen okupaci, ale i Dubčekův reformní proud. Organizátoři hnutí byli koncem roku 1969 pozatýkáni a soud s nimi se stal prvním politickým procesem po srpnu 1968 a dubnu 1969. Proto byly vysoké i tresty: hlavní organizátor byl odsouzen ke čtyřem letům vězení.⁶

Úloha tvůrčí inteligence (mezi níž zařazujeme i studenty), jež byla považována za jednu z opor obrodného procesu, způsobila, že nové husákovské vedení se zaměřilo zejména proti ní, jak o tom svědčí i průběh čistek v akademických ústavech a na vysokých školách zvláště humanitního a uměleckého směru.

Společnost byla na počátku 70. let přinucena rezignovat na občanskou aktivitu, bouřlivě rozvíjenou v 60. letech a v době „Pražského jara“ 1968. Veškerá aktivita měla být napříště „usměrňovaná“ v rámci tzv. Národní fronty, jejíž součástí byl i nově vznikající Socialistický svaz mládeže (SSM). Jeho prvotním úkolem bylo komunistickou ideologií indoktrinovat děti a mládež. Ideovým vzorem byla – jako v jiných oblastech – obdobná organizace fungující v Sovětském svazu – Vsesvazový leninský komunistický svaz mládeže (Komsomol).

V Československu existovala jednotná mládežnická organizace již od počátku totalitního režimu, od roku 1949 jí byl Československý svaz mládeže (ČSM). Jako jednotná organizace ale nevydržela nápor demokratizačních snah v roce 1968, kdy bylo umožněno, aby v rámci svazu vznikaly nové zájmové organizace, což následně vedlo k jeho faktickému rozpadu. Po nástupu tzv. normalizace v Československu považoval nový režim za nutné obnovit i jednotnou mládežnickou organizaci. V roce 1970 proto byla, za účasti zástupců několika vybraných organizací vzniklých po rozpadu ČSM, svolána ustavující konference Socialistického svazu mládeže; v roce 1972 se konal první sjezd SSM, který přijal stanovy a zvolil vedoucí představitele.

5 Viz Miloš Bárta: Pokus o záchranu reformního programu, in: *Československo roku 1968*, 2. díl: Počátky normalizace, Praha: Parta a Ústav mezinárodních vztahů 1993, s. 31–32.

6 Viz Milan Otáhal: *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1994, s. 18–19.

Přestože byly likvidovány veškeré zárodky občanské společnosti, postupně začaly vznikat a rozvíjely se, zejména mezi mladší generací, i některé organizace a hnutí v oblasti ochrany životního prostředí (TIS, hnutí Brontosaurus).⁷

Kromě oblasti ochrany přírody připustil režim spontánní aktivitu lidí tam, kde si, například v rámci tzv. Akcí Z, zdarma postavili koupaliště, nákupní středisko či kulturní dům. Politické vedení se domnívalo, že těmito činnostmi nemůže být ohroženo, ba naopak, že takto ventilovaná aktivita zabrání z hlediska moci nežádoucím společenským projevům v oblasti politiky.

Je ovšem nutné rozlišovat mezi trendem tzv. chalupářské subkultury, která se ve střední generaci, tj. u rodičů narátorů, začala rozvíjet od počátku 70. let, a hnutím ochránců přírody. Spontánní a na vlastní náklady prováděná renovace venkovských stavení, hájoven a mlýnů sice vyjadřovala určitý pozitivní vztah k přírodě – vztah tím silnější, čím více se bortily vztahy společenské a mezilidské –, ale především byla výrazem touhy po úniku ze soukolí stereotypu, které „normalizační“ režim navozoval. Zatímco „chalupářská subkultura“ byla procesem v podstatě defenzivním, neboť vyjadřovala potřebu rodin vytvořit si vlastní, nerušené, pokojné a izolované zázemí, skupiny ochránců přírody a památek se orientovaly na cíl de facto pozitivní – uchovat a ochránit hodnoty, jejichž existence byla víceméně nezávislá na režimu a právě prostřednictvím jejich *trvalosti* si tito lidé ověřovali své přesvědčení o *přechodnosti* a *dočasnosti* tendencí a procesů prosazovaných politickými činiteli.

Jak organizace TIS, která ve svém programu kromě tradičního „ochranářství“ vědomě navazovala také na skauting, tak koneckonců i hnutí Brontosaurus proto ovlivnily především nastupující mladou generaci. Hnutí Brontosaurus sice vzniklo jako iniciativa tehdejšího Socialistického svazu mládeže, avšak nestalo se pevně organizovaným sdružením SSM, šlo spíše o bázi pro organizování různých akcí mladých lidí, kteří chtěli pomáhat přírodě konkrétní prací v terénu – ale nejen to, také při opravování zdevastovaných historických, a to i církevních objektů. Hnutí Brontosaurus společně s dalšími ochranářskými organizacemi, a máme na mysli především jejich členstvo, změnilo do jisté míry vztah lidí k realitě. Část veřejnosti se přesvědčila, že je možné i potřebné být aktivní. Dříve či později ale musel nastat okamžik, kdy si mladí ochránáři nutně položili otázku, zda mohou svoji aktivitu v mantinelech vymezených totalitním režimem vůbec realizovat.⁸

Až do poloviny 80. let česká společnost povětšinou mlčela; ani pro opoziční aktivity nebyla doba příznivá. Politické zásahy opozici sice nezničily, ale citelně jí otráslly. Nesouhlas s normalizačním režimem vyslovovali pouze jednotlivci, v některých případech různá přátelská sdružení nebo profesní skupiny. Názorová roztržštěnost a izolace opozice byla značná. Za této situace se podnětem ke společnému vystoupení „nezávisle myslících“ stal zásah proti tzv. hudebnímu undergroundu.

Hudební skupiny „poučené“ nikoli Poučením z krizového vývoje, ale nahrávkami Rolling Stones, Jimmyho Hendrixe, Animals a Velvet Underground vznikaly spontánně, ne „proti“ intencím režimu, ale mimo jakékoli ideologické apely a „výchovná působení“. Do „podzemí“

7 Viz Miroslav Vaněk: Novodobá historie neziskového sektoru u nás. Období let 1948–1989, *Bulletin* 97, č. 9 (1997), s. 5–8.

8 Viz Miroslav Vaněk: *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1969–1989*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1996, s. 36–39.

je zahrnala reakce režimu (i uštvanost rodičů), a právě to dalo jejich vystoupení ne již pouze hudební, ale de facto kulturní a implicitně politický rozměr a význam. Underground nebyl politickým hnutím s programem, který by byl uvědoměle zaměřen proti stávajícímu politickému vedení. Jeho jádrem byla vysokoškolská a učňovská mládež, která tvořila posluchače těchto skupin, byla nespokojena s establishmentem jako takovým a své protesty zaměřovala proti hodnotám konzumní a přitom chudé společnosti. Režim se dostal do konfrontace „s novou generací“, s mladými lidmi bez politické minulosti, bez vlastního politického životopisu. Bezprostředním podnětem k sjednocení opozičních proudů, představovaných reformními komunisty, bývalými předními činiteli obrodného procesu, liberálně demokratickou inteligencí reprezentovanou Václavem Havlem a undergroundem,⁹ byl politický proces se členy hudební skupiny Plastic People of the Universe. Tato kapela spontánní, drsnou a mladým lidem přístupnou a srozumitelnou formou vyjadřovala svůj životní pocit, který bychom mohli označit jako balancování na rozhraní naprosté skepse a přirozeného romantismu mládí. Tento proces pak učinil z Plastic People politický fenomén. Mladou generaci doslova probudila náhlá konfrontace s faktem, že je možné být odsouzen k několikaletému trestu za písničku.

Podníceni závěry a rezolucemi, vzešlými z Helsinské konference, jejíž deklaraci československá vláda podepsala, postavili se na obranu této hudební skupiny kulturní a umělečtí tvůrci a činitelé starší generace, kteří v její perzekuci spatřovali omezení lidských práv a svobod. Za aktivní účasti všech uvedených proudů vzniklo na přelomu roku 1976 a 1977 neformální občanské sdružení Charta 77, nejvýznamnější projev nesouhlasu s totalitním režimem. Charta 77 odmítla působit jako politické opoziční uskupení, ale rozhodla se „... vést v oblasti svého působení konstruktivní dialog s politickou mocí, zejména tím, že bude upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských práv, připravovat jejich dokumentaci, navrhnout řešení...“.¹⁰

Prohlášení Charty 77 vyvolalo mezi stranickým a státním vedením značné znepokojení, neboť je interpretovalo jako politický čin. Následovala zběsilá kampaň a skandalizování jednotlivých signatářů Charty ve všech sdělovacích prostředcích. Známé osobnosti, například z umělecké oblasti, stejně jako drtivá většina obyvatelstva byli nuceni podepisovat rezoluce odsuzující Chartu. Její signatáři byli podrobni soustavné perzekuci, která je měla zastrašit a přimět k ukončení aktivity. Tlak režimu se zvyšoval i v následujících letech s cílem izolovat signatáře Charty od „zbytku“ společnosti. To se režimu víceméně dařilo, nepodařilo se mu však Chartu jako takovou vymazat z mysli občanů.

Krise československého „reálného socialismu“ se dále prohloubila a stala se všeobecnou. Mladí lidé začali v první polovině 80. let víceméně skrytě a v druhé polovině 80. let i otevřeně odmítat tzv. společensko-politickou angažovanost, kterou právem hodnotili jako vynucované a formální vyjadřování loajality vůči totalitnímu režimu. Současně však rostl spontánní a neformální zájem části mládeže o věci veřejné a o politické dění, což se odráželo především v sílící undergroundové kultuře, v zájmu mládeže o ekologii, mírové a pacifistické aktivity,

9 Viz M. Otáhal: *Opozice*, s. 36.

10 Prohlášení Charty 77 z 1. ledna 1977, in: Vilém Prečan (ed.): *Charta 77: 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace*, Bratislava – Scheinfeld: Československé středisko nezávislé literatury – Schwarzenberg a Archa 1990, s. 9–13.

o alternativní tvůrčí kulturní prostředí v oblasti divadelní a filmové, vyjádřené ať pasivní, nebo aktivní účastí.¹¹ Důležité bylo i to, že tyto aktivity byly chápány jako alternativa, nikoli jako opozice vůči režimní ideologii. Proto se také mohly, byť v mnoha případech jen velmi obtížně a s mnoha úředními zákazy, rozvíjet. Zárodky takto budované občanské společnosti se odlišovaly od státní aktivity a byly na ní do značné míry nezávislé. Tyto „ostrůvky svobody“ vystupovaly jako alternativa socialismu, a to jak vůči reálně existujícímu socialistickému systému, tak vůči jeho idejím.

Koncem 70., respektive začátkem 80. let se rovněž v ČSSR objevily jako subkultura mládeže punk a „nová vlna“. Stalo se tak také díky tomu, že se i u nás začala prosazovat první fáze procesu, který bychom mohli označit za celosvětovou revoluci v šíření a zprostředkování informací. Elektronické přístroje právě mezi mladou generací napomohly k „boření železné opony“ rychleji a důkladněji, než by to dokázala jakákoli mravní, ideová či politická opozice. Navzdory snahám cenzury a celníc nebylo možné zabránit tomu, aby do země nepronikaly kazetové magnetofony, vinylové desky, později nahrazené „cédéčky“, CD přehrávače, videa a televizní satelity, aby na radiových a televizních přijímačích nebylo možné zachytit programy zahraničních stanic, z nichž si dorůstající mládež volila k poslechu, nápodobě i vlastní inspiraci především hudební pořady.

Postupně byl i československý punk a „nová vlna“ (v souvislosti s vývojem punku v západní Evropě) chápán a označován jako reprezentant občanské společnosti. Šlo o další vážnější pokus o praktikování nezávislé společenské aktivity, kterému se podařilo rozhoupat komplex pojmenovaný jako „úspěchy socialistické kulturní revoluce“. Starším generacím se s menším či větším úspěchem podařilo bránit tlakům socialismu, nová generace, reprezentovaná členy hnutí punk a „nové vlny“, však představovala první generační vrstvu, které se socialismus a jeho ideologie dotkly jen velmi povrchně.

Svět, v němž tato generace žila, si vytvářela sama a osvojila si i nové kulturní kódy. I punk a „nová vlna“ dokládaly, že nezávislý společenský život je možný.

Reakcí moci byla politická a fyzická represe, problém však těmito prostředky vyřešen nebyl. Relativní selhání mocenských orgánů lze hledat v několika následujících faktorech. Především to byla schopnost protagonistů punkové scény upozornit na svoji existenci širokou veřejnost, a přinutit tak mocenská centra, aby ve sdělovacích prostředcích (štvavé články v týdenících *Tribuna* a *Tvorba* na jaře roku 1983) zdůvodňovala obvinění, která zkonstruovaly represivní složky. Tím se podařilo konflikt rozšířit z represivní roviny do ideologické oblasti.¹²

V prostředí odporu vůči represí se podobně jako v „kauze“ Plastic People v polovině 70. let vytvořila tzv. nezávislá veřejnost, jejímž nejviditelnějším reprezentantem bylo sdružení Klubu mladé hudby a Jazzová sekce. Zprvu šlo o legální dobrovolné organizace, posléze pouze o organizace trpěné a nakonec i pronásledované. Jazzová sekce (JS, vznikla v roce 1971) sdružovala nejen tisíce fandů jazzové a rockové hudby, ale i příznivce nezávislého myšlení, a stala se tak nejpočetnější a nejdéle působící složkou, vystupující proti komuni-

11 Viz A. Kabátek: Cesta mládeže k občanské společnosti, in: Ellena Mannová (ed.): *Prehľad vývoja spolkového hnutia z aspektu formovania občianskej spoločnosti*, Bratislava: Sociologický ústav SAV 1991, s. 111–117.

12 Viz J. Svítek: Občanská společnost a mládež v Československu 80. let, in: Mannová, *Prehľad*, s. 118–127.